

1887 Allmenningen

(Her følger noen ord og tanker fra Tor Bidtnes, f. 1934 - vedrørende allmenningen, og med selvsyn gjennom skogsturer som Tor Bidtnes, Olaus Dalsplass og Hans Olav Løkken har gjort innover i Rådalen i Hegra).

Vikingene, våre forfedre, invaderte Trøndelag i årene 200 - 800 e. kr. f. - De hadde med lover og rettsregler fra kontakt med avanserte eldre kulturer lengere sør i Europa. Regler for landnåm, allmenningsbruk og odelsrett, ble selvsagt lokalt tilpasset, på samme måte som språket. Derigjennom fikk også dialekter sitt særpreg.

Naturen, allmenningen, var kanskje viktigste kapitalen, og det er interessant å se hvordan de førkristne trønderne vernet og regulerte bruken av den. Alle som påberopte seg å ha privat grunn måtte sette opp lovspesifisert gjerde omkring. Avstanden mellom staurparene, 1 yard (91,44 cm), er fortsatt lengdemålet i den engelskspråklige verden. Alt annet var allmenning. Både «det øverste og ytre», både på sjø og land. Dette gjerdekravet var viktig, fordi ingen kunne legge beslag på store naturområder, og så leie det ut mot en viss jordrente, slik en nok har sett eksempler på ved senere koloniseringer.

Kongerøysa vest av Avelsgårdsvollen i Rådalen i Hegra

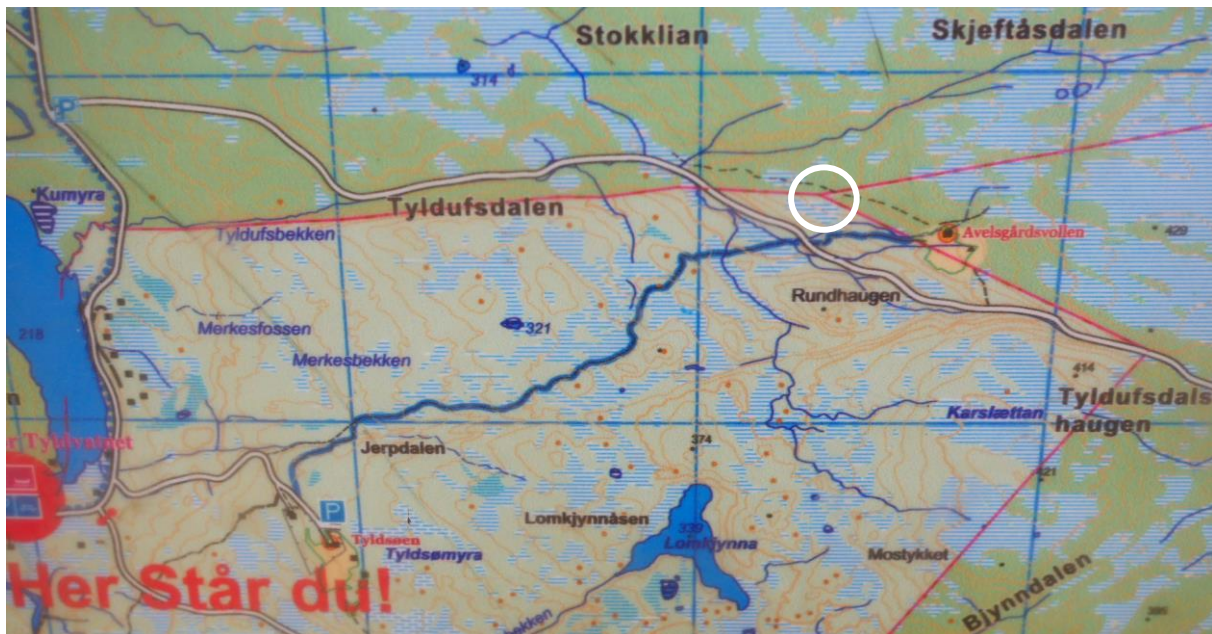
1030 Kristendommen.

Kristendommen ble ikke innført med vold i Trøndelag, skjønt visse enkelthendelser var brutale nok. Det ble en forhandlingsløsning. Fortsatt kunne folk sette hedenske navn på sine barn, som Frøydis, Tor og Odin. På lengere sikt var kirkens interesser på kollisjonskurs med bøndene. Skattekravet på 10 % av avling og avdrått, som skulle leveres i prestegården, var

tungt. Som vederlag for denne skatten, var presten forpliktet til å dele ut nattverds sakrament til skatteyteren. Forsømte han denne plikten, hadde han ikke krav på prestegodtgjørelsen. Bøndene kunne også kjøpe sjelens frelse ved å donere hele gården til kirken. Det eldste bevarte dokumentet fra Stjørdal, er nettopp et slikt testament, datert 23. august 1352. Hitsettes fra Jon Leirfall: «Jeg, Svein Arneson, som er skral på legemet, men ved full sans og samling, gir Kyllan, med herligheter og rettigheter, til korsbrødrene i Nidaros og deres etterkommere, for at de skal holde sjelemesse for meg».

1438 Aslak Bolts jordebok.

Fire hundre år etter kristningen foreligger oppgave over Nidaros erkesetes jordeiendommer. Her kan en slå fast at kirken er blitt en stor jordeier. Dette var ikke noen god utvikling. Maktkampen kong/bøndene mot biskop/kirken, måtte bøndene tape. Verken nasjonsfølelsen eller respekten for kongen var ennå rotfestet i folket. De var et lett bytte når budskapet om skjærsildens pinsler, og løfte om evig salighet, ble forkynt. Landet ble liggende uten verdslig styring og organisasjon.

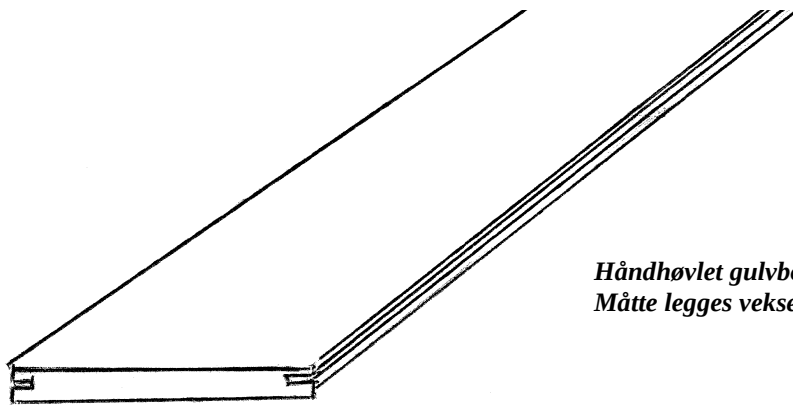

Kongerøysa der tre allmenninger møtes (se ringen), kanskje ikke så ulikt treriksrøysene?

1537 Reformasjonen og firehundreårsnatten.

Biskopene blir arrestert, og fra nå av begynner en ny dag å demre for Norges folk. Europeerne hadde utviklet teknikker for å utnytte energien i vind og vann. Nå stod utenlandske eventyrere, pengefolk og entreprenører klare til å utnytte våre skoger og fosser. I 1610, hundre år etter oppgangssaga ble vanlig på Sørlandet, kom den til Stjørdalen. Da er det registrert ei sag i Stokkbekken og to i Ulstadbekken (ref. Gunnar Åsvolds bok). Nå blir det arbeid for fattige bønder i bygda. Jørn Sandnes sier: «Det kan ikke være tvil om at sagbruksdriften i første halvdel av 1600-tallet var det viktigste grunnlaget for en kapitalsterk og aktiv gruppe storborgere i og omkring Trondheim. Spør man om den nye næringen betydde noe tilsvarende utover i distriktene, må svaret bli: Nei».

Vassdrevne sagbruk var selvsagt nytt for stjørdalingene, så her måtte alt av fagfolk rekrutteres utenfra. Den arbeidskraften stjørdalingene kunne bidra med, ble nok stort sett avlønnet ved at de fikk overta utskottsbordene. Enda kan en finne slike, brukt som gulvbord i eldgamle hus, med samme avsmalning som treet, og som måtte legges vekselvis.

*Håndhøvlet gulvbord med avsmalning.
Måtte legges vekselvis, Hoe - Hanne*

Utlendingene måtte ha hjelpesmenn, så trønderne lærte. På slutten av 1600-tallet og først på 1700-tallet, er det kolossal aktivitet i skogene. Bønder som ikke fikk delta i dette gildet, sender klagebrev til ansvarlige for sagbruksbevilgningen om at skogene «*aldeles ere forhugne*». 12. juli 1707 holdes et møte på Sandferhus «udi Stjørdalens præstegjeld», ledet av Hans Majestets foged, Jens Mogensen, samt åtte edsvorne lagrettemenn. Ref. brev fra stiftsbefalings- og etatsraad Iver von Ahnen, av 16. mai 1707. Her blir det vedtatt at kongens tilhørende skog og allmenninger i Stjørdal fredlyses. Aktiviteten i skogene medførte også etter hvert økonomiske fordeler for distriktene.

1723 Hitsetter fra matrikuleringsprotokoll d.å.

«Udi dette præstegjeld har vi ligesom i de andre sogner udi dette fogderiet forefunden i den sterkeste kornvissese bygd, de ringeste og sletteste gårder, og derimot merket at markegaardene, har i henseende til deres skogbruk og creaturers avdrott vært de beste - og vender man seg hen og kaster øyet til opsiddernes tilstand, finner man jevnlig marcebondens uid bedre behold og har vilkår av sit quæg og trelast handel at fortiende penge».

Nå hadde nesten 400 år gått siden svartedauen, og først nå hadde distriktene fått bosetning som tilsvarte det man hadde før den. Rikfolk i byen brakte med seg nye oppfinnelser og redskaper. Rokken ble vanlig på den tiden. Den spant ull og lin, og nøstet opp tråden i en og samme operasjon. Det samme med vevstolen (vevleinan). Først på 1770 har presten Rachløv laget en omstendelig beskrivelse av bygdene og folket i Stjørdalen. Her skriver han om kvinnene og deres arbeidsinnsats. «*Dog må det legges kvinnekjønnen til Ros, den hos dem brugelige visdom, og deres megen arbeidsomhet med vævning av lerreter, hvorav nogle 1000 alen årlig udføres til Kiøbstaden og Nordland, og det meste lin dertil vokser og bearbeides hos dem selv*». Nå var det ikke lengere slik at ledige kvinner måtte gå i kloster, eller som taus hos biskopen.

Reformasjonen hadde medført nye holdninger med mere vekt på materielle goder og insentiver. Allmenningene levde farlig på denne tiden. Tingordningen som bøndene hadde brukt for å regulere bruken av den, var nå for lenge siden avløst av kunngjøringer som prest, lensmann eller fut leste opp på kirkebakken. Dyktige og pengesterke sagbrukseiere så økonomiske fordeler ved rådhighet over store landarealer. En Frostabonde ble ufrivillig blandet inn i dette spillet. Frostaallmenningen var liten, så all hogstmoden skog ble hogd først på 1700-tallet. Bonden trengte materialer, så han hogde flere lass med unge trær, hvorpå han ble anmeldt. Saken verserte i rettssystemet i flere år før dom ble avsagt i 1738. Bonden ble frikjent. Det stod ikke i lovboekene at det var galt å hogge unge trær i allmenningen til husbehov. Denne dommen brukte sagbrukseierne for å få overta flere allmenninger. Bøndene kunne ikke skjønne skogen sin. Sagbrukseierne derimot hadde skogfaglig kompetanse, og på grunn av egen interesse kunne de produsere kjøpmannsbord til fordel for dem selv og

statskassen. Dessuten ble nesten halvparten av skuren sortert som utskottsbord og ble igjen hos bøndene, til bygdenes og landets nytte, hevdet de.

1817, 20. september:

skriver bøndene i Hegra til kongen. Her klager de over at allmenningsgrensene ved oppgangen i 1788-89 *«til dels ble forandrede, således at de tilgrensende godseieres eller proprietæreiendommene ere utvidet på allmenningenes bekostning»*. Videre: *«At en sådan forandring har foregået fremkommer oss så meget mere sannsynlig, da mange seterboliger som før skal have lagt i allmenningen nu henregnes til privat eiendom»*.

I spørsmål om salg av allmenning hadde lensmennene uttalerett. De støttet bøndene. De pekte også på bruksrettene, som kunne bli skadelidende ved privat overtagelse.

Grensemarkering i allmenningen

1853, 29. mars:

skriver Stjørdal formannskap til fogden i Stjør- og Verdal: *«Således som forholdene nu har stillet seg, må det formentlig være pligt fra statsstyrelsens side at skride inn ad administrativ*

vei, og at hindre at statens eiendommer på en sådan måte ødelegges». De forlanger at det etableres et oppsyn med allmenningen.

Nå kommer myndighetene på banen og finner situasjonen like alvorlig som beskrevet. Særlig nevnes en prest Tesmann, bosatt på Levanger. Han oppfant Judå allmenning. Inne ved Grønningen. Den delte han opp i høvelige biter og solgte til bønder i Forbygda og Skogn. Bøndene hadde rett. De var forulempet.

Snart er det kun gjengrodde stier.....

1858: Utskrift fra Formannskapsmøte

for Hegra, Skatvold og Værnes sogn.

Nå skal velges styre og oppsyn for Bruås og Rauå. Følgende valgtes enstemmig: Ole O. Trøyte, Jens Kristoffersen Rømo, Gaulik Hofstad, Johan Mæla og Johan Myre. Deretter valgte formannskapsmedlemmene bestyrelse for Rauå allmenning: Gaulik Hofstad, Johan Mæla, Ole O. Trøyte, Jens Rømo og Peder Nilsen Hegre. Suppelanter: formannskapsmedlemmene Peder P. Skolmli, Johan Moanes og Erik O. Hofstad. Bemeldte bestyrelser have at utarbeide bruksregler og fremlegge disse for formannskapet, for at innsendes til kongelig Approbation. Endelig hadde ansvaret for allmenningen havnet der det hørte hjemme, hos brukerne. Endelig var bøndene herrer i eget hus. Likevel, kongelig Approbation - en underdanighet, en «lua i handa-mentalitet» hadde sneket seg inn.

Tinget ville 900 år tidligere, bare ha sendt en budbringer til kongen med beskjed om å sette vedtektene i «skrå» (skreve opp). Her gjengis vedtektenes § 1 og 2 av i alt 7:

§ 1: Da skoven er ganske udhuggen, må den oppvoksende skov spares, og derfor må det aldeles intet avvirkes av friske trær, unntagen til reparation av huse, og gjerder på setrene etter udvisning.

§ 2: For det første kan således avvirkes nedfalne, og affald fra tidligere hogne, samt tørre trær, etter udvisning, og mot en betaling af 8 shilling pr. las Stub og quist kan taes etter udvisning uten betaling.

Alle paragrafer vitner om en langsiktig og omsorgsfull bruk av skogen. Utover i 1860-årene er det ifølge forhandlingsprotokollen holdt ett til to møter i året.

1864, 18. mars.

blir Lars Soelberg på Hognes valgt til formann. Styrets kasse oppbevares i Stjørdal sparebank og regnskapet godkjennes av formannskapet hvert år. Over 100 lass med tørrgran kjøres hjem hver vinter. Maks utvist pr. gårdbruker pr. vinter: 8 lass (Lasse Kvål, Lars Soelberg). Nest siste møte i allmenningstyret finner sted 22. oktober 1866 på Berri. Helt sist i protokollen er det innført: *«På foranledningen av forstassistent Solem utstedt Bekjentgjørelse, hvori blant annet sies, at der på Bruås og Rauå ikke eksisterer noen Brugsrett, da må bestyrelsen bestemt protestere mot denne påstand»*. De mener saken kanskje beror på en misforståelse, fordi Vigden, Sonen og Sonvadsfoss jo ikke har påheftet bruksretter.

1867, 17. september.

Siste møte og blad i styreprotokollen. Her gir allmenningstyret opp. Her må det tas juridiske grep, som styret verken er kompetente eller forpliktet til. Så de sender sakens dokumenter til sine respektive formannskaper. De uttaler i sitt siste møte: *«Da saken imidlertid er av den Betydning for så vel øvre som nedre Stjørdal, at noget mere må gjøres for at hevde sin formentlige Ret end Almenningsbestyrelsen finner seg competent eller forpliktet til, har den troet det rettest at henlede vedkommende Herredsbestyrelses oppmerksomhed på den, for at de kan opptre på Bygdens vegne»*.

Hvorfor bøyde de av så lett? Var de hundset av fut og prest i så mange generasjoner, at det var blitt en vane? Hadde de ingen leder som kunne stå opp fremst i båten? Var respekten for det skrevne ordet og de skriftlærde for stor? Var det slik at statsbyråkratiet i den unge nasjonen Norge allerede nå var så selvsikker at de kunne tillate seg å herse litt med vanlige folk? Kanskje hadde de nå 50 år etter 1814 tillit og tro på rettsstaten og folkestyret? De kunne vinne sin rett med kløkt og tålmodighet.

Tor Bidtnes og Olaus Dalsplass i nærheten av Bergsvollen 9. september 2019

Bruås og Rauå var nå Statskog. Bøndene kunne få seter og hogstrett etter søknad, og til markedspris. Staten ansatte skogoppsyn til å administrere dette. I begynnelsen virket dette bra fordi oppsynet holdt prisene på samme nivå som allmenningsstyret hadde praktisert.

1887.

Da ble nytt kartverk tatt i bruk. I den forbindelse ble kanskje en kartograf sendt innpå allmenningen for å kontrollere at grensene var korrekte gjengitt på kartet. Skikkelige oppmerkede grenser, rett inntegnet på kart, var en begivenhet han ønsket å markere, så han hogg inn sin logo, monogram og årstall i grunnfjellet. Dette kan være en forklaring til bildet her med årstallet.

Nettopp denne innskriften i en bergflate ikke langt fra Bergsvollen i Rådalen, ref. MIS.B + årstallet 1887, er selvsagt gjenstand for stor interesse. Flere av oss har vært inne på om det var en steinhuggers merke, men arkeolog Kjersti Kristoffersen ved NDR, som har ledet et prosjekt vedrørende steinhuggermerker, avviser det siden dette er en bergflate. Vi har selvsagt vært inne på en bonde, jeger eller gjetergutts verk relatert til et bumerke, men finner ingen sammenheng. Merket synes å symbolisere en spade ned i en tønne. Forsker og arkeolog Øystein Ekroll ved NDR er også usikkert på hva dette kan være, men mye tyder på at bokstavene MIS.B står for et fornavn på M, I for mellomnavn, s for sen/sønn og B'en for etternavnet/gardsnavnet. Og vi er som nevnt ikke langt fra Bergsvollen. Selv om det var kors som oftest utgjorde mindre grensepunkter, er bruk av årstall og initialer også kjente markeringer. (Bergflaten: N63 30.840, E 011 13.904).

1913.

Staten økte etter hvert prisene på virket folk trengte, så misnøyen vokste. Den 23. juni d.å, 46 år etter at allmenningsstyret ble oppsagt, ble retten satt i Hegra kommunestyrets lokaler, under ledelse av sorenskriveren. En rekke eldre menn fra Hegra og Stjørdal var innkalt for å forklare seg om allmenningens bruk i eldre tider. Her kom det frem at både gårdseiere og husmennene hadde tatt det de trengte av trevirke på allmenningen. Saken om å gjenvinne hugstretten var endelig i gang.

1917.

Einar Håve, f. 18. juni 1883 skrev brev til landbruksdepartementet. Her etterlyste han en forklaring på hvorfor bøndene trengte å betale bygselavgift for å sette i allmenningen, når instruksjoner for matrikkelkommissjonen av 1723 var at de skulle verdivurdere seterretten, og så legge den til matrikkelen på den enkelte gården. Hvis gårdene i tillegg skulle betale bygselavgift, ble de dobbelt beskattet. Dette var vel starten på et arbeid som førte til at bygselordningen for setring ble avvirket i 1928. Tregere gikk det med husbehovsretten. Saken startet som nevnt i 1913, og bøndene fikk endelig medhold ved Høyesteretts dom, den 22. oktober 1935. Siste setning i dommen lyder: «*Hvorvidt andre gardar eller grender enn*

Voldsbygda, Skjelstadmarka og Hegra, nord for elven, er hugstberettiget i området, foreligger ikke til avgjørelse i denne sak».

På vandringer i skog og mark kan en av og til møte «kors i berg». Det kan være en grensemarkering fra gammelt av, men ikke nødvendigvis. Folk har gjennom uendelige tider også hatt en trang til å markere noe religiøst eller en hendelse, som en skulle minnes og/eller finne tilbake til. I Magnus Lagabøters landslov fra 1276 står det at merkesteiner skal nedsettes og nedgraves der man blir enig om, og legge ved tre steiner. Disse ble benevnt lyritter (vitner). Hovedsteinen stakk seg gjerne litt ut, helst avlang i formen, mens vitnesteinene var mindre og ble lagt tett inntil hovedsteinen. Og i en utskiftningslov fra 1857, står følgende: «Grændselinien mellom de udskiftede dele betegnes ved varige og tydelige mærker, saasom innhugne kors i berg, store stene eller nedsatte mærkestene med saakaldte vidnestene.»

Vår allmenning ble skikkelig oppmerket i 1863 med kongerøys der hvor grensen vinkler og mange mindre røyser der hvor grensen er rettlinjert. Merker mellom tinglag og skipreider er vel like gamle som bosettingen. De store linjer gikk vel kanskje helst bare på folkemunne, f. eks: «fra høyeste Høysetervol til Rundstav gadd og Hovass grav». (Grensen mellom Hegra, Skatval - Åsen, Skogn). Merker der flere grenser støtte sammen fikk forstavelsen *Rund*. Fra

Olaus Dalsplass og Tor Bidtnes ved kongerøysa 11. juni 2020

nærområdet her i Stjørdal kan nevnes Rundtreet og Rundtbuan. Ellers ble staver oppsatt som markører. Det vet vi fordi gamle folk kunne si: «Det gikk fullstendig stavlaust» eller «innastavs» (hjemrøst), «utastavs» (utmark). De første kjente bestemmelser om merking finner en i Magnus Lagabøte sin landslov.

Etterskrift.

Tilfeldigheter har gjort at spørsmål fra Bruås og Rauå har vært oppe til behandling i Høyesterett to ganger, i 1935 og 1987. Ca. tusen sider med historiske opplysninger er samlet for å belyse spørsmålstillingene. Det er fakta fra disse dette kapitlet bygger på. Som antydning i siste setningen i Høyesterettsdommen i 1935, er det ikke endelig fastlagt «*hvilken andre gårder eller grender er hugstberettigede*». Det er derfor nå på tide å slutføre denne saken. Ikke ved flere kostbare rettsbehandlinger, men ved nødvendige administrative tiltak. Allmenningsstyret som ble valgt i 1858 må etableres på nytt. Det samme med de bruksberettigede de representerte. Dette også fordi arealer som ble tillagt allmenningen ved grensejusteringen, jfr. Høyesterettsdom av 1987, støttet seg på gammel bruk fra gårder som pr. dags dato ikke er bruksberettiget.